

I. REVOLUCE A OBČANSKÁ VÁLKA V RUSKU

Od poloviny 19. století Rusko sice prodělávalo rychlý ekonomický vývoj, který byl stimulován i státními zásahy a injekcemi cizího kapitálu, přesto však se jeho absolutní zaostávání za předními státy světa stále prohlubovalo. V roce 1913 Rusko zaostávalo ve výrobě na jednotlivce za USA 21x, za Anglií 14x, za Německem 13x. Národní důchod na jednoho obyvatele činil v Rusku 102rubly, v Německu 292R, v Anglii 463R, v USA 695R. V roce 1914 Rusko importovalo 100% automobilů, hliníku a kaučuku, 93% elektroměrů, 90% žárovek, 58% elektrických strojů a přístrojů. Veškeré zařízení průmyslových podniků bylo zastaralé a navíc ze 64% dodáno ze zahraničí. Rusko produkovalo na jednoho obyvatele 11x méně litiny než USA, 8x méně než Německo; mělo 9miliardR zahraničních dluhů, v roce 1917 již 16miliard rublů. Carismus se sice rozcházel s potřebami společenského progresu a ztrácel stále více sociální základnu, čerpal však sílu v rozsáhlé ruské provincii a na venkově, které sice nesly v sobě mnoho výbušných látek pramenících z pozůstatků feudalismu a těžkého útisku, avšak byly současně značně nerozvinuté a podléhaly monarchistické ideologii a iluzím. Základnou carismu byl velký a členitý byrokratický a mocenský aparát; ten měl dostatek síly, aby v normálních dobách čelil náporu opozičních či revolučních nálad.

Neúspěchy v 1. světové válce, které byly viditelným důsledkem desorganizace a neschopnosti carské vlády, silně podlomily autoritu carismu a způsobily hlubokou krizi režimu. Šířily se četné pověsti o zradě a špionáži v carově okolí. Mnoho zlé krve způsobila i aféra Grigorije Rasputina, pologramotného sibiřského mužika a náboženského sektáře, který se stal favoritem carské rodiny a značně ovlivňoval rozhodování o politických záležitostech. O Rasputinovi se soudilo, že je zhoubným nádorem carismu, živou ilustrací jeho rozkladu.

Zaostalost země a neschopnost vlády se promítly i v tom, jak se ruská ekonomika nedovedla vypořádat s požadavky válečné doby, se základními požadavky obyvatelstva i armády. Již v prvním období války nastaly v hospodářském životě vážné poruchy, které byly způsobeny nevyvinutostí dopravní sítě, téměř úplným zastavením zahraničního obchodu i nevyhovující koncepcí hospodářství. Od konce roku 1915 Rusko neustále pocíťovalo nedostatek paliv a surovin; ten se v zimním období přeměňoval v hluboké krize omezující možnosti výroby i v odvětvích životně důležitých pro válku. Znatelně se zhoršilo zásobování potravinami. V zimě 1916-1917 trpěla nouzí nejen velká města; armáda na frontě vysedávala v zákopech o hladu a po celé dlouhé měsíce tuhé zimy mrzla.

V Rusku rostla celková politická krize režimu. Politicky aktivní vrstvy usilovaly o změnu, která by vyústila v zavedení omezeného konstitucionalismu a zejména v ustavení vlády vedené liberálními politiky. Veškeré návrhy politiků však narážely na odpor režimu. Krize se projevovala i v rychle postupujícím rozkladu v armádě na frontě i v týlu. Zesílilo dezertérství, objevily se početné pokusy o sbratřování či o přechod do zajetí.

Ve městech se aktivizovalo dělnictvo. Příčinou rozsáhlého stávkového hnutí bylo prudké zhoršení životních podmínek.

Ukončení války se stávalo čím dál tím naléhavější nutností. Do krajnosti se vyhroutil sociální napětí a současně válka odňala vládnoucím vrstvám prostředky sociálního manévrování.

Revoluce v Rusku propukla zdánlivě neočekávaně ve třetím roce

světové války, na jaře 1917. Podnět k událostem zavedly stávky a hladové bouře v hlavním městě, které propukly 23. února 1917 dle starého kalendáře (8. března našeho kalendáře). Dne 27. února se k hnutí začaly připojovat povstávající pluky petrohradské posádky. Dne 2. (15.) března podepsal car na nátlak generality a politiků abdikaci ve prospěch svého bratra velkoknížete Michaila. Den na to však Michail odstoupil ve prospěch Prozatímní vlády, která se ustavila v revoluci. Revoluce vytvořila dvě politická centra. Prvním byla Státní дума, kusá parlamentní instituce carského Ruska, která seskupovala přední politiky občanských stran. Z podnětu socialistických stran byl ustaven Petrohradský sovět dělnických a vojenských zástupců a podle jeho vzoru i sověty v ostatních střediscích země. Dohodou obou těchto center vznikla 2. (15.) března Prozatímní vláda vedená Georgijem Jevgenjevičem Lvovem. Vůdčí úloha náležela liberální straně konstitučních demokratů (kadetů) vedené prof. Pavlem Nikolajevičem Miljukovem. Petrohradský sovět ve vládě zastupoval Alexandr Fjodorovič Kerenskijs, který do vlády vstoupil za souhlasu pléna sovětu, které tak zvrátilo usnesení výkonného výboru sovětu. Ten se usnesl, aby Prozatímnímu výboru Státní dumy bylo dáno právo sestavit novou vládu, jak to uzná za vhodné, do vlády nevstoupit, avšak předat jí moc za následujících podmínek:

1. bude vyhlášena úplná amnestie pro všechny politické a náboženské delikty;
2. bude zajištěna svoboda slova, svoboda koaliční, shromažďovací a stávek;
3. budou zrušena všechna stavovská, národnostní a náboženská omezení;
4. policie bude nahrazena milicí;
5. budou provedeny demokratické volby do orgánů místní správy;
6. vláda se zřekne všech kroků, kterými by se do svolání Ústavodárného shromáždění předcházelo řešení otázky příští formy vlády;
7. revoluční pluky nesmějí být odvolány a odzbrojeny;
8. vojákům budou dána občanská práva.

Koncepce menševiků, v podstatě akceptovaná i esery, vyplývala z toho, že sovět, který je jedinou alternativou Prozatímní vlády, nereprezentuje většinu obyvatelstva. Jeho vláda v poměrech Ruska by byla diktaturou organizované menšiny nad většinou a vyústila by v krvavou občanskou válku. Ta by pohřbila právě vydobytý demokratický systém a vyklidila pole pro monarchistickou restauraci.

Předseda Prozatímní vlády G. Je. Lvov suspendoval všechny gubernátory a vicegubernátory v jednotlivých ruských guberniích a jejich funkce převzali předsedové gubernských zemstev. Vláda slíbila svolání Ústavodárného shromáždění, které mělo vyřešit všechny základní otázky. Do státní správy byly převzaty pozemky cara a poté i celé rodiny Romanovců. Vláda varovala, že "pozemková reforma nemůže být vyřešena cestou nějakého násilného záboru". Podle nařízení ministra zemědělství byl utvořen Nejvyšší pozemkový výbor a gubernské a újezdní pozemkové výbory, které měly sbírat a zpracovávat materiál o pozemkové otázce. Petrohradští podnikatelé podepsali s petrohradským sovětem dělnických zástupců ujednání o zavedení osmihodinové pracovní doby. Prozatímní vláda vydala provolání k armádě, ve kterém vyzvala vojáky, aby se semkli kolem vlády. Dne 7. (20.) března 1917 nařídila, aby Mikuláš Romanov a všichni členové jeho rodiny byli zbaveni svobody.

Ministr zahraničí Miljukov zaslal ruským diplomatickým představitelům v zahraničí telegram, ve kterém zdůrazňoval, že cílem ruské revoluce je válčit až do vítězného konce. V interviewu zástupcům tisku 23.března 1917 Miljukov prohlásil: "Činíme-li si my, Rusové, nárok na ovládnutí Cařihradu a dardanelských úžin, pak se tím ani v nejmenším nedotýkáme národních práv Turecka, a nikdo nemá právo nám vytýkat doboyačné snahy. Ovládnutí Cařihradu bylo vždy považováno za odvěky národní úkol Ruska."

Naproti tomu sověty požadovaly, aby vláda vydala k armádě a obyvatelstvu slavnostní prohlášení, ve kterém by slíbila, že se zříká doboyačné politiky a že učiní vše k dosažení všeobecného míru. Menševik Ceretěli, vypovězený carem roku 1907 na nucené práce, vyzýval vládu: "Učiňte takový projev a za vámi půjdou všichni lidé do jednoho." Na základě jednání v kontaktní komisi vlády a sovětů Prozatímní vláda prohlásila 28.března 1917, že "cílem svobodného Ruska není podmanění si druhých národů, že jim svobodné Rusko nehodlá vzítí jejich národní statky, a nehodlá násilím okupovat cizí území, nýbrž chce zavést stálý mír na podkladě sebeurčení národů".

Ve své nótě dohodovým spojencům z 18.dubna 1917 Miljukov vysvětlil, že deklarace z 28.března vyjadřuje "všennárodní úsilí dovéstí světovou válku až k rozhodnému vítězství". Zjevně imperiální ráz Miljukovovy nóty vyvolal bouřlivý protest především mezi posádkou Petrohradu. Přes 15tisíc demonstrantů se shromáždilo před Marijinským palácem, ve kterém zasedala Prozatímní vláda, aby požadovalo Miljukovovu demisi.

Dne 27.dubna 1917 poslal předseda vlády G.Je.Lvov představiteli sovětu Čcheidzemu dopis, ve kterém navrhoval, aby zástupci sovětů vstoupili do vlády. Výkonný výbor sovětu vyslovil s tímto návrhem souhlas. V čele nové vlády vytvořené v květnu 1917 stál opět Georgij Je.Lvov, ministrem vojenství a námořnictva se stal eser A.F.Kerenskij, dosavadní ministr financí M.I.Těreščenko převzal rezort zahraničních věcí. V 15tičlenné vládě bylo šest socialistů.

Již v dekretu Prozatímní vlády z 20.března 1917 bylo řečeno, že se dovoluje "používání jiných jazyků a nářečí kromě jazyka ruského ve vnitřní správě soukromých společností, při vyučování v soukromých školách všeho druhu a při vedení obchodních knih". Na Ukrajině se do čela národního hnutí postavila Centrální rada, která se utvořila v Kyjevě v prvních měsících revoluce. Ve vedení rady byli za ukrajinskou sociálně demokratickou stranu Vynnyčenko, Petljura, Mazepa a Tkačenko, za sociální revolucionáře Hruševs'kyj, Kovalev aj. Rada ve svém prohlášení, které bylo uveřejněno počátkem června 1917 a mělo název První universál, požadovala, aby ukrajinský lid sám rozhodoval o svém osudu. Přitom byla v Universálu výhrada, že nemůže být ani řeči o odtržení Ukrajiny jako státu od Ruska.

V táboře Prozatímní vlády, který byl veden kadety, vyvolalo prohlášení Rady bouři nevole. Ústřední kadetský orgán Rěč napsal, že "je to další, již uskutečněná součást německého plánu rozkladu Ruska... páni Ukrajinci tropí s Ruskem nemístné žerty".

Boj o ukrajinskou otázku vzrůstal. Eseři a menševici učinili pokus, aby byl nalezen slušný kompromis mezi Radou a Prozatímní vládou. Pokus ztroskotál, veškeré požadavky Ukrajinců byly odmítnuty.

Vládní delegace, ve které byli Kerenskij, Ceretěli a Těreščenko, přijela počátkem července do Kyjeva a uzavřela s Radou

diplomatické příměří. Toto příměří však nedalo Ukrajincům žádná skutečná práva, spokojilo se pouhými náznaky, že bude možno dát jim tato práva v budoucnosti. Vyjednávání s Ukrajinci využili kadetští ministři v červenci 1917 jako záminky k vystoupení z vlády.

Prozatímní vláda nevyřešila národnostní otázku ani se zřetelem k Finsku. Dne 7.března 1917 vydala nařízení o obnovení ústavy velkoknížectví finského. Podle návrhu autonomie, který vypracoval finský sněm, měla být správa zahraničních věcí a vojenství ponechána v pravomoci Ruska a měla být zachována i hodnost generálního gubernátora Finska. Prozatímní vláda však s tímto návrhem nesouhlasila a kladla podmínku, aby svolání a rozpuštění sněmu bylo výhradním právem ruské vlády, která by také potvrzovala usnesení sněmu, týkající se zájmů Ruska. Finský sněm odpověděl na požadavky Prozatímní vlády tím, že 5.července 1917 odhlasoval zákon o suverenních právech sněmu ve všech záležitostech, kromě vojenských a zahraničních. Prozatímní vláda odpověděla vydáním manifestu o rozpuštění sněmu.

Prozatímní vláda učinila "velkomyslné" gesto uveřejněním nařízení o nezávislosti Polska. To však udělala německá císařská vláda již rok před únorovou revolucí, když prohlásila nezávislost polského státu. Rusko se s tím muselo smířit, neboť Polsko bylo okupováno německým vojskem a nebylo stejně žádné naděje, že by mohlo být dobyto zpět ozbrojenou mocí.

Demise kadetských ministrů vedla bolševiky k výzvě, aby se 4.července 1917 uskutečnila demonstrace pod heslem Všechna moc sovětům: "Poté, když kontrarevoluční buržoazie nezastřeně vystoupila proti revoluci, nechť veškerou moc převezme Všeruský sovět dělnických, vojenských a rolnických zástupců." Lenin, který se v dubnu vrátil z emigrace, ve svém projevu vybízel k "vytrvalosti, pevnosti a bdělosti". Bolševičtí námořníci obsadili palác Kšesinské a Petropavlovskou pevnost. Společná schůze Všeruského ústředního výkonného výboru sovětu dělnických a vojenských zástupců a Všeruského výkonného výboru sovětu rolnických zástupců přijala v noci z 5. na 6.července 1917 usnesení, ve kterém schválila opatření, která byla učiněna "k obnovení a udržení revolučního pořádku v Petrohradě".

Námořníci byli vyzváni, aby ihned složili zbraně.

Prozatímní vláda již 4.července nařídila veliteli petrohradského vojenského okruhu, aby "očistil Petrohrad od ozbrojených lidí": "Zároveň se vám ukládá, abyste bolševiky, kteří drží dům Kšesinské, zatkl jako účastníky nepokojů, dům vyklidil a obsadil vojskem." Petropavlovská pevnost byla 6.července obsazena vojáky, později byl obsazen také palác Kšesinské a vláda vydala zatykač na Lenina, který byl obviněn, že je německý špión. Vláda nařídila, aby byly rozpuštěny vojenské jednotky, které se zúčastnily bolševických demonstrací. Podle slov ministra vojenství Kerenského "bylo nesporně dokázáno, že nepořádky v Petrohradu byly vyvolány za účasti německých vládních agentů". Dosavadní předseda vlády G.Je.Lvov podal 8.července demisi a novým předsedou vlády se stal ministr vojenství A.F.Kerenskij. Nová koaliční vláda ve svém prohlášení slibovala, že napne všechny síly v boji proti vnějšímu nepříteli, že svolá Ústavodárné shromáždění a připraví pozemkové zákony. Dělnické i rolnické sověty označily nový kabinet za "vládu záchrany revoluce": "Vládě je dána neomezená plná moc k obnovení organizace a kázně v armádě, k ráznému boji proti všem projevům kontrarevoluce a anarchie." Výkonné výbory sovětů požadovaly, aby

byli bolševici soudně stíháni, aby se Lenin dostavil před soud, aby ze sovětů byli vyloučeni všichni, kteří patří před soud, a aby se všichni členové sovětu podřizovali usnesení jeho většiny. Organizační výbor menševiků prohlásil, že "je již na čase hlasitě a jasně prohlásit, že ,bolševismus', týž bolševismus, jehož hlasatelem a vůdcem je Lenin, se tak daleko odklonil od sociální demokracie a natolik je prostoupen anarcho-syndikalistickými ideami, že jen z nedorozumění, jedině z jakési setrvačnosti, se ještě halí v prapor sociálně demokratické strany Ruska".

Vláda obnovila 12.července na frontě trest smrti a zavedla opět náhlé soudy v armádě. Byla zavedena preventivní vojenská cenzura, bolševické časopisy byly zakázány, bylo nařízeno odzbrojit dělníky.

Kerenskému se podařilo získat souhlas ústředního výboru strany lidové svobody (kadetů) se vstupem jejich představitelů do koaliční vlády. Dne 24.července 1917 bylo ohlášeno nové složení Kerenského vlády, ve které bylo z 15členů sedm socialistů. V srpnu 1917 se v Moskvě sešla tzv. □ Státní porada□, která se měla stát "inventurou politických sil země". Z řad poslanců všech čtyř státních dum tam bylo 488osob, za sověty a veřejné organizace 129osob, městské dumy 129osob, zemstva118, obchodní a průmyslové kruhy150, vědecké organizace99, armádu a námořnictvo177, duchovenstvo24, národní organizace58, rolníky100, družstva313, odbory176 atd. Většina účastníků žádala zavedení pořádku na frontě i v zázemí.

Pád Rigy do rukou Němců vedl vrchního velitele ruských vojsk □ gen.L.G.Kornilova □ k tomu, že požadoval, aby petrohradský vojenský okruh byl operativně podřízen jeho velení. Prozatímní vláda vyhověla těmto požadavkům jen s tou výhradou, že Petrohrad a jeho okolí byly vyjmuty z pravomoci hlavního stanu a podřízeny přímo ministru války. Kornilov začal připravovat převrat. Dne 25.srpna 1917 sdělil bývalému ministru - prokurátoru Nejsvětějšího synodu V.N.Lvovovi své požadavky:

- 1)v Petrohradě bude vyhlášeno stanné právo;
- 2)všichni ministři s ministerským předsedou odstoupí a prozatímní správu ministerstev převezmou náměstkové ministrů až do té doby, dokud vrchní velitel neutvoří nový kabinet.

Kerenskij poté, kdy si telegraficky ověřil pravost Kornilovových požadavků, nechal zatknout V.N.Lvova a s pomocí Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů začal organizovat obranu Petrohradu. Dne 30.srpna 1917 byl rozhodnutím Prozatímní vlády Kornilov sesazen z funkce vrchního velitele a předán soudu pro vzpouru. Funkci vrchního velitele převzal Kerenskij a náčelníkem štábu byl jmenován gen.M.V.Alexejev.

Na frontách tehdy byly celkem dva milióny vojáků, z toho 1,5mil. mužů pěchoty a půl miliónu v dělostřelectvu. Další 3,5mil. mužů byly v týlových vojenských jednotkách, na stavbě silnic a zákopů pracovaly téměř 3mil. mužů a u pluků v zázemí bylo 1,5mil. vojáků. Celkem bylo ve zbrani kolem 10mil. mužů, z toho jen 2mil. byly na frontě a ostatní jen frontu obsluhovali. Všeobecná únava válkou a nechuť pokračovat ve válce, nedůvěra vojáků k důstojníkům a dezerce vzrůstaly. Armáda trpěla těžkými zásobovacími potížemi a byla blízka stavu úplného rozkladu. Nálada v armádě se stále zhoršovala také v důsledku zvýšené protiválečné agitace bolševiků, která narušovala bojeschopnost ozbrojených sil. Touha po uzavření míru stůj co stůj se stále více šířila po frontě nezadržitelnou a mohutnou vlnou a vnášela

nervozitu a neklid do života vojska. Důstojníků a velitelů, deprimovaných živelným růstem případů porušování kázně, se zmocňovala panika. Rozvrat dosahoval krajních mezí. Na vesnici vrcholilo na podzim úsilí o získání půdy. Od března do října 1917 došlo na vesnici k 5600 bouřím, z toho 86% jich bylo zaměřeno proti šlechtickým statkářům. Bouře měly nejrůznější podobu - od záboru či vyvlastnění až k plenění či vypálení. Vláda byla bez programu - ať už v ní seděli statkáři nebo socialisté. Odkládala totiž řešení na Ústavodárné shromáždění. Jediným činem byl zákon o obstavení velkostatků z července 1917. Mužici stále častěji přejímali bolševická hesla okamžitého vyvlastnění statkářské půdy bez náhrady. L.D. Trockij ve svých Dějinách ruské revoluce o tom napsal: "Hnutí vystupuje z břehů, zachvacuje všechny oblasti, smývá místní zvláštnosti, zachvacuje všechny vrstvy venkova, odplavuje veškerou rozvahu o zákonu a opatrnosti, stává se útočným, divokým, krutým, zběsilým, ozbrojuje se železem a ohněm, revolverem i granátem, ničí a pálí statky, vyhání statkáře, očišťuje půdu a tam i onde ji polévá krví... V dýmu zaniká staré Rusko." Rolníci plenili a ničili usedlosti, vraždili vlastníky či správce statků. Bolševická agitace naváděla rolníky: "přivlastni si to, co bylo stejně naloupeno" nebo "lup naloupené". V zájmu dosažení moci přijali bolševici rolnický program a vyzývali k jeho urychlené realizaci. Dne 1. září 1917 se sešla společná schůze Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů dělnických a vojenských zástupců a Všeruského výkonného výboru sovětů rolnických zástupců, která přijala rezoluci žádající, aby byl svolán sjezd "veškeré organizované demokracie a demokratických orgánů místní samosprávy, který by rozřešil otázku organizování moci, způsobilé přivésti zemi k Ústavodárnému shromáždění". □ Demokratická porada □ se sešla 14. září 1917. Sověty dělnických a vojenských zástupců delegovaly 230 osob, 200 zástupců vyslala zemstva, 120 družstva, 83 armádní organizace a 36 kozáci. Na poradě se pro koalici s občanskými stranami vyslovila většina - 766 delegátů. Vláda měla být odpovědna □ Prozatímní radě Ruské republiky □ čili □ Předparlamentu □ . Vláda odhlasovala, že Předparlament "bude tvořen 555 členy, které Prozatímní vláda povolává do rady na návrh veřejných a politických organizací". Předparlamentu bylo vyhrazeno právo projednávat pouze takové zákony, "o kterých si Prozatímní vláda vyžádala dobrozdání". Porada vedla k vytvoření nové vlády s většinou socialistických ministrů. Sjezd kadetské strany, který se v říjnu 1917 sešel v Moskvě, požadoval:

1. válku až do vítězného konce v dohodě se spojenci;
2. obnovení bojeschopnosti armády;
3. jedinou moc a její nezávislost na sovětech;
4. obnovení vládní moci v provinciích;
5. nezávislý soud.

Zatím však petrohradský sovět dělnických a vojenských zástupců, ve kterém získali převahu bolševici, začal realizovat usnesení ústředního výboru bolševické strany z 10. října 1917 o provedení převratu, svržení Prozatímní vlády a nastolení diktatury bolševiků. V čele □ petrohradského sovětu □ stál po demisi menševika Čcheidzeho Lev Davidovič Trockij - Bronštejn, který se skupinou tzv. mežrajonců se po únorové revoluci připojil k bolševikům. Jemu také odpovídal □ Vojenský revoluční výbor □ ustavený 16. října 1917 v čele s levým eserem P.E. Lazimirem. Výbor se stal štábem, ve kterém bylo připravováno protivládní vystoupení.

Rozuzlení nastalo v noci z 23. na 24. října 1917. Ten den se vláda usnesla na opatřeních proti Vojenskému revolučnímu výboru. Vládní jednotky se pokusily převzít iniciativu. Útok se stal podnětem k protiofenzívě. Do večera 24. října 1917 Vojenský revoluční výbor soustavně zatlačoval vládní jednotky a přešel k obsazování veřejných a vládních budov.

Zrána 25. října (7. listopadu našeho kalendáře) Vojenský revoluční výbor oznámil, že Prozatímní vláda je svržena a že moc přebírají orgány petrohradského sovětu. Vláda však ještě zasedala v Zimním paláci. Navečer zahájil v budově Smolného ústavu, sídla petrohradského sovětu, své jednání II. všeruský sjezd sovětů dělnických a vojenských zástupců, na kterém měli bolševici většinu. V noci na 26. října byl obsazen Zimní palác a ministři, kromě Kerenského pokoušejícího se získat podporu vojsk, byli zatčeni. II. sjezd sovětů přijal dekrety o míru a půdě a ustavil bolševickou vládu, Prozatímní dělnickou a rolnickou vládu, tzv. Radu lidových komisařů, v čele s Vladimírem Uljanovem - Leninem. Ta deklarovala svou provizornost do svolání Ústavodárného shromáždění.

Krátce po zahájení II. sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců vystoupili představitelé eserů a menševiků s prohlášením, že považují právě uskutečněný převrat za ilegální spiknutí a oznámili, že jejich strany okamžitě sjezd opustí. Leví eseři a tzv. menševici - internacionalisté však na sjezdu zůstali. Také Všeruský výkonný výbor sovětů rolnických zástupců odsoudil 9. listopadu 1917 bolševický převrat. V jeho prohlášení se pravilo, že "strádání, které Rusku přináší toto vystoupení je nevyčísitelné, nezměřitelné jsou zločiny proti národu a revoluci těch, kteří vyvolali povstání a zaseli v zemi nepokoj... začali občanskou válku a zmocnili se násilím moci ve chvíli, kdy Prozatímní vláda dokončovala zákon o převedení veškeré půdy do správy pozemkových výborů... Nepřináší chléb, půdu a práva, ale občanskou válku, krev, předchozí nedostatek půdy a vítězství biče a karabáče..." Rovněž Kerenskij otiskl 4. prosince 1917 otevřený dopis varující ruské obyvatelstvo před bolševiky: "Vzpamatujte se! Což nevidíte, že využili vaši naivity a nestydatě vás oklamali?... Banda šílenců, podvodníků a zrádců rdousí svobodu, zrazuje revoluci, hubí naši vlast."

Brzy po II. sjezdu sovětů byly z popudu Všeruského ústředního výkonného výboru železničářů (Vikžel) zahájeny porady o vytvoření "stejnorodé socialistické vlády" ze zástupců všech stran v sovětech. Vikžel odsoudil převzetí moci jednou stranou, žádal ustavení nové vlády všech sovětských stran a okamžité zastavení bojů v oblasti Petrohradu a v Moskvě. Jinak hrozil vyhlášením stávkou železničářů. Pro vytvoření socialistické koalice se vyslovili i někteří bolševici, jako např. Kameněv, Zinovjev a Rykov. Díky Leninovu odporu však skončily porady ve Vikželu ve slepé uličce. To vedlo k tomu, že menševici - internacionalisté v čele s Martovem zasílili svůj odmítavý postoj vůči bolševikům a začali se sblížovat s menševickým středem, reprezentovaným Danem. Naproti tomu leví eseři, i když v jednání ve Vikželu bolševiky často kritizovali, se myšlenky spolupráce s nimi nevzdali.

Ke značnému sblížení mezi bolševiky a levými esery a ke zformování bloku mezi nimi došlo v souvislosti s II. všeruským sjezdem rolnických zástupců, který zasedal od 26. listopadu do 10. prosince 1917. Došlo ke sloučení výkonných výborů sovětů dělnických a vojenských zástupců a sovětů rolnických zástupců a

leví eseři 9.prosince 1917 vstoupili do bolševické vlády. Přitom ovšem leví eseři se s diktaturou bolševiků neztotožňovali. Na I.sjezdu strany levých eserů prohlásil jeden z vůdčích činitelů strany Kamkov, že tzv. diktatura proletariátu je systém teroru a bodáků, odsouzený k zániku.

Prozatímní vládou byly na 12.listopad 1917 vypsány □ volby do Ústavodárného shromáždění□. Bez ohledu na bolševický převrat se volby uskutečnily, i když za nadpoloviční absence voličů. Do Ústavodárného shromáždění bylo zvoleno 715poslanců, zbývající mandáty z celkového počtu 800 nemohly být přiděleny, protože v příslušných volebních obvodech k volbám nedošlo. Bylo zvoleno 412eserů, z toho 30levých, 183bolševici, 81zástupce národnostních menšin, 16kadetů, 17menševiků a 2lidoví socialisté.

Ústavodárné shromáždění se sešlo k ustavujícímu zasedání 5.ledna 1918. Většina parlamentu odsoudila bolševický převrat a vládu menšiny nad většinou, a proto vládní poslanci parlament opustili. Druhý den vláda parlament rozpustila a znemožnila poslancům vstup do zasedací místnosti. Dělnické demonstrace na podporu parlamentu byly střelbou rozehnány. Bolševici znovu potvrdili, že se o moc nehodlají s nikým dělit. Gorkého Novaja žizň o střelbě bolševiků do demonstrantů na podporu Ústavodárného shromáždění napsala:

"...stříleli do bezbranných petrohradských dělníků. Stříleli bez upozornění, že budou střílet, stříleli z úkrytů, skrze skuliny v plotech, zbaběle, jako vyložení vrazi. Přesně tak, jako 9.ledna 1905, lidé neztratili svědomí a rozum, ptali se střílejících: ,Co to děláte, idioti? Vždyť to jsou naši! Vidíte - všude jsou rudé prapory, není ani jeden plakát nepřátelský dělnické třídě, ani jedno nepřátelské zvolání proti vám!'"

V prvních měsících roku 1918 se začaly ve vládní koalici bolševiků a levých eserů objevovat trhliny. Nesoulad se projevoval v souvislosti s jednáním o uzavření separátního míru mezi Ruskem a Centrálními mocnostmi (Německem a Rakousko-Uherskem) v Brestu Litevském.

Problém □ brestlitevského míru □ vyvolal hlubokou krizi i v bolševické straně. Leví komunisté (Bucharin) byli pro vedení revoluční války, Trockij prosazoval pozici "válku nepovedeme, mír nepodepíšeme", zatímco Lenin požadoval přijetí míru, i když výhodného pro Německo. Ve vedení strany levých eserů získali převahu odpůrci separátního míru a na IV.sjezdu sovětů v březnu 1918 se leví eseři postavili kategoricky proti ratifikaci smlouvy. Rovněž menševici a praví eseři se postavili proti. Leví eseři se rozhodli vystoupit z vlády, bude-li mír ratifikován. Rozdíly v názorech bolševiků a levých eserů se týkaly také agrární politiky. Bolševici vyslali na vesnici ozbrojené dělnické zásobovací oddíly, které rekvírovaly obilí rolníkům. Na vesnici byly zřizovány tzv. výbory vesnické chudiny, které měly pomáhat při zabavování obilí bohatších rolníků. Tuto politiku bolševiků leví eseři odmítali. Odsuzovali obilní monopol a východisko ze zásobovací krize viděli ve zvýšení cen za obilí, ve stanovení správného ekvivalentu mezi průmyslovými a zemědělskými produkty. Zřizování výborů vesnické chudiny označili za politiku, která postaví rolníky proti dělníkům.

III.sjezd strany levých eserů koncem června 1918 se usnesl bojovat proti zásobovacím oddílům, výborům vesnické chudiny, zavedení trestu smrti a brestlitevskému míru. Za nejlepší cestu k narušení brestlitevského míru považovali teroristické akce proti představitelům německého imperialismu. Dne 6.července

1918 leví eseri Bljumkin a Andrejev zavraždili německého velvyslance v Moskvě hraběte Mirbacha, což mělo vést k obnově válečného stavu s Německem. Následoval tvrdý zásah bolševiků: zatčení vedoucích představitelů levých eserů a jejich vyloučení ze všech sovětů.

Bolševickým převratem začala v Rusku občanská válka mezi bolševiky (rudogvardějci) na straně jedné, a blokem monarchistických sil (bělogvardějci) na straně druhé. Třetí sílu představovaly síly ruské demokracie, jak si říkaly socialistické strany menševiků a eserů. Čtvrtou silou pak byly neruské národnosti na tzv. okrajích Ruska, které pod vedením svých politických reprezentací usilovaly o autonomii, případně odtržení. Pátým blokem byl rolnický anarchismus.

Kriticky vůči bolševikům orientovaná Gorkého Novaja žižň už 19. prosince 1917 komentovala nový porevoluční život následujícími slovy: "V celé zemi zuří občanská válka, vzájemně se tu pobíjejí stovky a tisíce lidí a šílenci v Pravdě je ještě popichují.... Návyky starého způsobu života nezmizely. 'Nová vrchnost' je zrovna tak brutální jako stará, až na to, že má navenek méně slušné chování. Na dnešních úřadech se na lidi řve a dupe stejně jako dřív, úplatky se tam taky dnes berou, jako je brávali dřívější ouřadové, a do vězení se lidi vhánějí po celých houfech. Prozatím nic ze vši staré mizerie nezmizelo."

V průběhu občanské války se správcem ruské říše prohlásil admirál Alexandr Kolčak a jeho vláda, která přislíbila v budoucím Rusku parlamentní demokracii, byla uznána všemi dohodovými státy. Od Černého moře postupoval proti bolševikům v čele Dobrovolnické armády gen. Anton Děnikin (do roku 1918 generál Kornilov) a od Baltského moře gen. Nikolaj Juděnič. Velitelem Ruské armády na Krymu byl gen. Pjotr Wrangel. Ale bolševikům se podařilo, mj. díky nejednotě protibolševických sil, potřít domácí protirevoluci. Tak např. v době Děnikinovy ofenzívy v roce 1919 uzavřeli bolševici dohodu s Pilsudským o neutralizaci polské fronty.

Bělogvardějské vlády, z nichž nejvýznamnější byly Kolčakova v Omsku, Děnikinova v Jekatěrinodaru a Čajkovského v Archangelsku, rozhodně odmítaly právo bolševické vlády reprezentovat Rusko, "ale i samu existenci této bandy vrahů a rozbiječů..., která nesmí být trpěna". Žádaly dohodové Spojence o urychlenou pomoc "v této válce za humanitu a spravedlnost". Odmítaly státní nezávislost okrajových ruských území: "efemerní státní útvary... vyhlásivší zdánlivou nezávislost... nemohou mít účast na procesu osvobození a sjednocení Ruska, pokud se nevzdají svých snah o samostatnou existenci".

Proti západní podpoře Kolčaka a Děnikina, odmítajících republikánské a federativní Rusko, se vyslovil manifest adresovaný demokratickým vládám Západu, jehož spoluautorem byl bývalý premiér Kerenskiij. Také jeho předchůdce kníže Lvov odsoudil z Paříže činnost Děnikinovy vlády v jižním Rusku: "ve spojeneckých zemích, jako i vůbec v Evropě, demokratické tendence mimořádně zesílily, nepočítat s nimi žádná vláda nemůže... Ty zprávy, které přichází z Jihu... o vzájemných vztazích mezi místními autoritami a Dobrovolnickou armádou, zesilují pozici těch, kteří zde hájí bolševiky, a oslabují ty, kdo mohou a chtějí nám poskytnout pomoc".

Ve snaze ukončit boje v Rusku svolala Dohoda na 15. února 1919 na Princovy ostrovy v Marmarském moři k předběžným rozhovorům všechny organizované politické skupiny, které byly u moci v

evropském Rusku a na Sibiři (kromě Polska a Finska), a to za účasti Spojenců. Pozvání však přijali pouze bolševici a Estonsko. Bělogvardějské vlády účast odmítly, neboť podle jejich názoru mezi bolševiky a nacionálními ruskými skupinami žádné dohody nebyly možné.

Dohoda odmítla myšlenku intervence do ruských záležitostí, neboť podle slov britského ministra zahraničí lorda Curzona "vláda nemůže vyhlásit válku bolševikům, protože by to znamenalo nutnost vytvořit velkou okupační armádu". Nevelké a neúspěšné intervenční pokusy vyvolaly v ruské společnosti ostrou změnu názorů na spásitelnost intervence vůbec, xenofobii a v určitých kruzích návrat germanofilských sympatií.

Když v dubnu 1920 došlo k obnovení války s Polskem, dostala se Rudá armáda v srpnu až před Varšavu, kde však byla poražena.

Koncem roku 1920 uzavřeli bolševici mír s Estonskem, Litvou, Lotyšskem a Finskem a v březnu 1921 mír v Rize s Polskem.

V letech občanské války se bolševici snažili zastrašit své protivníky popravami rukojmí, kteří se octli v jejich rukách. Ministr vnitra Petrovskij v září 1918 nařizoval "okamžitě skoncovat s uvolněnou disciplínou a mírným zacházením. Všichni praví eseři, o kterých místní sověty ví, musí být ihned zatčeni. Je třeba vzít mnoho rukojmí z řad buržoazie a důstojníků. Při nejmenším pokusu o odpor nebo nejmenším pohybu mezi bělogvardějci je bezpodmínečně nutné je hromadně popravit. V této věci musí zvláštní iniciativu projevovat místní gubernské výkonné výbory." Někteří pracovníci státní bezpečnosti navrhovali, aby vězni byli podrobováni "těm nejukrutnějším mukám, aby při jejich popisování kontrarevolucionáře zachvátila hrůza."

Menševici a eseři odmítali jak bělogvardějskou, tak bolševickou diktaturu. Požadovali zavedení demokratického parlamentarismu, tzn. svolání Ústavodárného shromáždění. V menševické straně byly tři hlavní proudy: levice představovaná Martovem, střed reprezentovaný Danem a pravice vedená Liberem. Na sjezdu menševiků koncem roku 1917 se zformoval blok levice a středu a vytvořil nový ústřední výbor. Menševický výbor sledoval v roce 1918 cíl donutit bolševiky, aby se zřekli diktatury své strany a souhlasili s vytvořením demokratické moci jako nezbytné podmínky dalšího úspěšného boje proletariátu; menševici měli proto vstupovat do sovětů a bojovat v nich proti bolševikům. Ozbrojený boj proti nim však menševické vedení odmítalo.

Rovněž praví eseři byli nesourodým celkem. Vyhraněně pravý směr ztělesňovala skupina v čele s Avksentjevem, která se orientovala na dohodu s kadety. Jádro ústředního výboru a základní masu strany tvořila skupina Viktora Černova, která odmítala socialismus v marxistickém pojetí a hlásala agrární socialismus. Byla zásadním odpůrcem diktatury proletariátu a odmítala sovětskou formu státní správy jako nedemokratickou s odůvodněním, že staví městské dělnictvo do privilegovaného postavení vůči rolnictvu. Požadovala stejná politická práva pro všechny občany. Moc měla být předána Ústavodárnému shromáždění. K tomu chtěla využívat všech prostředků včetně ozbrojeného boje a hlavní sílu, která měla vystoupit proti bolševikům, viděla v rolnictvu. Černov se však stavěl záporně k dohodě s bělogvardějskými silami.

V první polovině roku 1918 se menševici a eseři snažili využívat proti bolševikům co nejvíc i vrcholných orgánů sovětů.

Vystupovali v nich s permanentní kritikou bolševické politiky, ať už šlo o brestlitevský mír, nebo agrární politiku. Po osvobození značné části Uralu a Povolží československými legiemi od

bolševiků ustavili eseri v Samaře Výbor Ústavodárného shromáždění (Komuč). To se stalo pro bolševiky záminkou pro vyloučení pravých eserů i menševiků (kteří se na utvoření Komuč vůbec nepodíleli) ze všech sovětů v zemi. Odchod levých eserů z vlády a vyloučení menševiků a eserů ze sovětů byly důležitým krokem na cestě k vytvoření systému jedné strany, avšak neznamenal ještě jeho definitivní zformování. Politické strany vyloučené ze sovětů vyvíjely i nadále legální činnost, kombinovanou ovšem často s pololegální a ilegální prací a později došlo dokonce k částečnému, byť krátkodobému sblížení bolševiků s nimi.

Koncem roku 1918 a počátkem roku 1919 došlo ve vztazích bolševiků k menševikům a eserům k jistému sblížení, přesněji ke zmírnění rozporů a konfliktů. V listopadu 1918 byla povolena menševikům a v únoru 1919 také eserům účast na práci sovětů. Avšak, když tyto strany kritizovaly na půdě sovětů i ve svém tisku politiku bolševiků, byl obnoven proti nim ostrý kurs směřující k jejich rozkladu. K likvidaci posledních zbytků legální činnosti menševické a eserské strany došlo na jaře 1921 v souvislosti s kronštatdskou vzpourou, se kterou se tyto strany plně solidarizovaly.

Z národnostních okrajů Ruska měla největší význam situace na Ukrajině. Reakci Centrální rady na bolševický převrat byl Třetí universal, vyhlášující nezávislost Ukrajinské lidové republiky, v budoucnu federativně spojené s demokratickým, nebolševickým Ruskem. Zatímco se její většinou umírněně levicoví členové pokoušeli budovat demokratický pořádek s výkonnými právy pro národnostní menšiny, chyběla vznikajícímu státu skutečná armáda, schopná takový řád ubránit.

V prosinci 1917 zahájilo sovětské Rusko útok na Ukrajinu. V Charkově byla vyhlášena tzv. Ukrajinská sovětská republika, jejíž samostatnost byla naprosto fiktivní, ale bolševici tvrdili, že jde o konflikt dvou ukrajinských státností a občanskou válku. Koncem ledna (25.1.) 1918 byla vyhlášena plná nezávislost Ukrajiny (IV. universal), která již předtím (12.1.) byla uznána Centrálními mocnostmi, se kterými uzavřela 9. února v Brestu Litevském mír. Ve stejné době bolševici vtrhli do Kyjeva. Centrální rada požádala o pomoc Centrální mocnosti. V souladu s brest-litevským mírem se sovětským Ruskem z 3. března 1918 postoupily německá a rakousko-uherská armáda do hloubi země a dočasně zlikvidovaly tamní komunistický režim.

Centrální rada se vrátila do Kyjeva a snažila se obnovit svou autoritu. Avšak 29. dubna 1918 se zde uskutečnil tzv. rolnický kongres, na kterém byl s tichým německým souhlasem prohlášen gen. Pavlo Skoropadskyj za hetmana Ukrajiny. Období Hetmanátu bylo pokusem o zřízení svého druhu konstituční monarchie. Cílem převratu bylo zastavení socializačních trendů Centrální rady.

Kapitulace Centrálních mocností znamenala také pád Skoropadského, a to v prosinci 1918. Kyjeva se zmocnily ozbrojené oddíly protihetmanské opozice vedené Symonem Petljurou, které nastolily vládu tzv. Direktoría. Byla obnovena Ukrajinská lidová republika. Avšak po odchodu Němců začala nová ofenzíva rudých vojsk z východu. Zároveň od konce roku 1918 sehrávalo stále aktivnější roli obnovené Polsko. Direktorium nebylo schopno uhájit Kyjev před bolševiky, kteří jej v únoru 1919 znovu obsadili. Poslední nadějí se měla stát polsko-ukrajinská smlouva, uzavřená mezi Petljurou a Pilsudským v dubnu 1920. Koncem května 1920 byl Kyjev na čas

vyrván z bolševických rukou, ale následoval polský katastrofální ústup až k Varšavě.

Příkladem rolnického anarchismu byly vojenské skupiny bojující v letech 1919–1921 na východní Ukrajině pod vedením Nestora Machna prakticky proti všem a postrádající jednoznačné státní zaměření. Protibolševická vystoupení rolníků a takových revolucionářů jako byl Machno vyprovokovali do značné míry radikální bolševici jako Trockij svou nesnášenlivostí a svými představami o možnosti rychlého vybudování komunismu. Bolševická strana vytvořila represivní aparát s dosud nevídanou pravomocí, absolutizovala metodu přinucení při řešení ekonomických problémů a vytvořila ohromný státní aparát se čtyřmi milióny úředníků v roce 1921. Občanská válka vedla k masovému exodu. Jedna emigrantská vlna, proudící přes Turecko, se usazovala na Balkáně, ve Francii a v ČSR. Druhá, která šla přes Polsko, směřovala do Německa, Francie a Belgie. Třetí, méně početný proud směřoval do Finska, Pobaltí a USA. Zvláštním centrem emigrace byla Čína. Podle údajů historika emigrace Petra Kovalevského bylo ruských emigrantů nejméně jeden milión, z toho ve Francii 150tis., Jugoslávii 30tis., ČSR 25tis. a Bulharsku 20tis. Mimo tato čísla zůstávají původní ruské, ukrajinské a běloruské menšiny na územích, která se odtrhla od Ruska (Finsko, Pobaltí, části Polska a Rumunska). Masu emigrace tvořili studenti, inženýři, duchovní, řemeslníci, profesori, kozáci a zvláště vojáci rozbité Dobrovolnické armády. Mezi emigranty byla i řada vědců, kteří se v cizině prostě zařadili mezi své kolegy v daném oboru a mnohdy dosáhli pozoruhodných výsledků a mezinárodního věhlasu. Byli zde samozřejmě i politikové, bývalí ministři Prazatímní vlády, poslanci čtyř ruských dum a političti publicisté. V emigraci byly zastoupeny všechny politické směry: monarchisté, kadeti, eseri i menševici. Centry emigrace byly zejména Berlín a poté Paříž, dále Praha, Bělehrad, Riga a Charbin. Velvyslanec Prazatímní vlády ve Francii V.A.Maklakov zajišťoval pro své krajany ubytování, práci, jazykové a přeškolovací kurzy. Minimum, které mohl poskytnout opravdu každému, byl tzv. nansenovský pas - speciální dokument pro ruské emigranty, umožňující žít v zahraničí bez občanství, zřízený z iniciativy norského polárníka badatele Nansena, komisaře Společnosti národů pro záležitosti ruských běženců. Podle jednoho z ruských teologů "ruská emigrace prokázala □ pokoru ⊕ hraběnky a kněžny myjí nádobí a přijímají to jako svůj úděl. Toto je škola, z níž může vzejít nové Rusko, toto je naše babylónské zajetí a pokud v něm obstojíme, budeme mít právo vrátit se do obnoveného Izraele."

Monarchistická emigrace byla rozdělena na stoupence Nikolaje Nikolajeviče (bratrance cara AlexandraIII.) a stoupence Kirilla Vladimiroviče (bratrance MikulášeII.). Hlavním bodem programu stoupenců Nikolaje Nikolajeviče (nikolajevců) byla ozbrojená intervence proti bolševickému Rusku a obnovení monarchie v její předrevoluční podobě. Naopak velkokníže Kirill Vladimirovič ve svém programu, který vyhlásil v roce 1924, kdy se prohlásil za následníka trůnu, odmítl ozbrojenou intervenci, pouhou restauraci a dokonce byl ochoten ponechat i sověty. Zatímco v prvých poválečných letech se všeobecně počítalo s pádem bolševického režimu, po ukončení občanské války se názory začaly měnit. Část emigrace počítala s postupnou demokratizací režimu. Nejvýznamnějším představitelem těchto nálad bylo tzv. směnověchovské hnutí. Jeho podstatou bylo uznání bolševického režimu. Směnověchovci v národnostní politice vystupovali z pozic

nacionalismu, odmítali právo neruských národů na sebeurčení. Tyto myšlenky vyjadřoval sborník *Smena věch*, který od června 1920 vycházel v Praze a v letech 1922-1924 v Berlíně.

V širokém spektru politických hnutí ruské emigrace neustále probíhal vnitřní boj, třenice mezi různými stranami, skupinami a proudy. Leitmotivem všech těchto sporů byla otázka budoucnosti Ruska, pro kterou ani pravicová, ani levicová část emigrace nebyly s to vytvořit jednotný antibolševický blok. První vkládala své naděje ve válečný konflikt a druhá sázela na vnitropolitickou erozi režimu. Jak jedna, tak druhá část do konce 20.let podléhaly iluzi o brzkém návratu do vlasti.

* * *

Agrární politika bolševiků spočívala v zestátnění veškeré půdy a konfiskace půdy statkářů. V oblasti průmyslu a financí vycházeli z požadavku zestátnit bankovníctví a velký průmysl a zavést tzv. dělnickou kontrolu nad výrobou a rozdělováním. Ta se měla vyvinout v úplné zestátnění průmyslové výroby. Byla ustavena Všeruská rada národního hospodářství, již bylo uloženo centrálně organizovat ekonomiku a finance. V prvním období byl z rozhodnutí vlády zestátněn jen malý počet závodů. Současně však probíhalo faktické zestátnění prováděné nižšími orgány, a to podle Leninova pokynu z listopadu 1917: "Chopte se věci zdola, na nic nečekejte." Prosazovaly se rovnostářské představy o socialismu, snaha dělit a rozkrádat to, co bylo zabráno majetným.

Podle Lenina měl být obchod nahrazen rozdělováním. Veškeré obyvatelstvo se muselo povinně sdružit ve spotřebních komunách, jejichž prostřednictvím měl každý pracující obdržet svůj příděl potravin a spotřebního zboží. To mělo umožnit brzké zrušení peněz. Byla zavedena všeobecná pracovní povinnost, prvním krokem bylo zavedení spotřebitelsko-pracovních knížek. Individuální hospodaření jednotlivých rodin mělo být nahrazeno společným stravováním ve velkých skupinách. Podle Leninova dekretu z prosince 1917, převážení, koupě a prodej výrobků bez povolení se trestaly konfiskací veškerého majetku. Soukromý obchod měl být nahrazen distribucí prováděnou státním aparátem. Dekret z 26.března 1918 určil, že se rolníkům má dávat výměnou za obilí přímo průmyslové zboží: tkaniny, nitě, galanterní zboží, kůže, obuv, galoše, zápalky, mýdlo, petrolej, podkovy, sklo, tabák, sůl apod. Byl to silný prvek naturalizace vztahů mezi průmyslem a zemědělstvím, městy a venkovem. Tento kurz byl proklamován jako obecná linie.

Banky, podle Lenina, se měly přeměnit "v jednotný aparát účetnictví a regulování socialisticky organizovaného hospodářského života celé země". Bolševici zastávali názor, že "trh je ohniskem nákazy, z něhož soustavně vznikají zárodky kapitalistického zřízení". Proto jejich politika směřovala k likvidaci trhu i soukromých výrobců, a to velkých i malých. Počátkem dubna 1918 bylo rozhodnuto zestátnit všechny hutě a kovodělné závody. V květnu byl zestátněn celý cukrovarnický průmysl, v červnu naftařský a přední chemické a strojírenské závody. Byl zestátněn zahraniční obchod. Dekretem z 28.června 1918 bylo rozhodnuto zestátnit největší podniky všech základních průmyslových odvětví. Ve druhé polovině roku 1918 již byly hlavní pozice v průmyslu v rukou státu. Během let 1919-1920 byl zestátněn i střední průmysl a posléze došlo i na malé závody. Usnesením z 20.listopadu 1920 měly být státem převzaty všechny průmyslové podniky nad pět dělníků. Brzy se ukázalo, že si

bolševici vzali příliš "velké sousto". Výsledkem byl další úpadek průmyslu.

Příznačným rysem tehdejší hospodářské politiky byla i krajní centralizace řízení průmyslové výroby. Všechny instituce byly podřízeny Všeruské radě národního hospodářství (sovnarchoz). Ta vytvářela "hlavní výbory" (glavky) pro všechny podniky daného průmyslového odvětví. Glavky řídily průmysl přímo z centra, výlučně administrativním a direktivním způsobem. Na podzim 1918 měl sovnarchoz 18 "hlavních výborů", koncem roku 1920 už 52. Systém řízení průmyslu byl doplňován gubernskými radami národního hospodářství.

Získat obilí a zabezpečit zásobování měst, to byla existenční otázka bolševiků, kteří přitom neměli dostatek průmyslových výrobků, aby obilí získali za rovnocennou protihodnotu. Proto zavedli zásobovací diktaturu. Rolník musel odevzdat vše, kromě osobní spotřeby a osiva, zásobovacím orgánům. Ti, kdo své zásoby zatajovali, byli prohlášeni za nepřátele lidu. Nemajetní rolníci měli zahájit tažení proti bohatým rolníkům, tzv. kulakům. Vládní výnos z 28.května 1918 už hovořil o hladu.

Hlavními nositeli války s rolníky byly, kromě dělnických zásobovacích oddílů, výbory vesnické chudiny. Členové italské socialistické delegace popisovali činnost výborů vesnické chudiny následovně: "Výbory chudých - jichž se nakonec zmocnily živly nejkalnější, násilné a ničemné, ... odpověděly na vzpoury venkovanů pleněním a pustošením, rekvizicemi a krádežemi dobytka i rolnického nářadí, a to brannou mocí. Tento zápas nabyl v první polovici roku 1918 vzezření divoké zuřivosti, která jednak přivedla mužiky až k tomu, že za živa upalovali členy těchto výborů, když se jim dostali na kobytku, a jednak vyvolala strašlivé represálie, řízené a konané ozbrojenými silami rudých gard, které sahaly ke krajním prostředkům trestů, střílejíce mužiky hromadně a pustošily celé vesnice, ba srovnávali je se zemí." Obilní monopol byl nejdůležitějším prvkem státní monopolizace, k níž v letech 1918-1920 došlo. Svými důsledky jakoby potvrzoval představu, že čas peněz, koupě a prodeje nenávratně odchází. Vzhledem k tomu, že při uskutečňování obilního monopolu, při odebrání zemědělských "přebytků" neměli bolševici dostatek výrobků pro ekvivalentní směnu, byly rolnické dodávky svéráznou půjčkou státu.

Začátkem ledna 1919 bylo rozhodnuto zavést povinné odvádění všech "přebytků" zemědělské výroby jako jediný způsob, jak zachránit města a armádu před hladem. Dekret z 11.ledna rozepisoval celkové množství obilovin, pšenice a tvrdých krmiv, které má být státu odvedeno z jednotlivých produkčních gubernií. Zkratkou se tomuto opatření říkalo "prodravzvorstka". Shora se určovalo, kolik obilí a tvrdých krmiv má každá gubernie odevzdat. Gubernské plánovací výbory rozvrhovaly plán pro újezdy, újezdy pro volosti, volosti pro vesnické sověty a ty pak pro jednotlivá rolnická hospodářství. Základní norma dodávek byla tedy určena "nahore", rozepisovala se směrem "dolů". Povinnost odvádět všechny "přebytky" obilí a krmiv byla později rozšířena na maso a brambory a poté na všechny zemědělské produkty.

Metoda "prodravzvorstky" kulminovala pak v usnesení o osevních výbořech a plánech osevu, které se rovněž měly rozepisovat v souladu s ústředním plánem shora dolů. Tehdy už rolníci dokonce ztratili možnost volně disponovat osivem. Tím vyvrcholil pokus o administrativní, neekonomické řízení zemědělské výroby.

Od prvních měsíců po říjnovém bolševickém převratu se vytvářely

sovchozy - státní statky - kterým byla přiřčena funkce vzorových podniků zemědělské velkovýroby. Od počátku se také mluvilo o nutnosti podporovat komuny a družstva na vesnicích. Vycházelo se z předpokladu, že zemědělské komuny budou zárodkem komunistického uspořádání na vesnicích a že umožní zavedení přímé směny výrobků mezi městem a vesnicí. Všeruský ústřední výkonný výbor sovětu 14. února 1919 prohlásil všechny druhy individuálního hospodaření za přechodné a odumírající. Rysem, který nejvýrazněji charakterizoval ekonomickou politiku tzv. "válečného komunismu", byla tendence ke stále většímu omezování obchodu a tržního mechanismu a s tím pak související ideologie a praxe naturalizace.

Počátkem roku 1921 se politická situace v Rusku zostříla. Velká část rolnictva a dělníků odmítala jak politický monopol bolševiků, tak i jejich ekonomickou politiku, jejímž důsledkem byl hlad a rozvrat. Nespokojenost vyvolávala všudypřítomná zvláště bolševiků uplatňovaná pod heslem upevňování diktatury proletariátu, ve skutečnosti diktatury bolševické strany. Na přelomu let 1920-1921 ozbrojené povstání zachvátila západní Sibiř, Tambovskou a Voroněžskou gubernii, střední Povolží, Don a Kubáň. Velké množství protibolševických rolnických skupin existovalo na Ukrajině. Ozbrojené odíly nacionalistů působily ve Střední Asii. Stále napjatější byla situace ve městech. Chyběly potraviny, mnohé závody byly uzavírány vzhledem k nedostatku surovin a energie, dělníci byli propouštěni, někteří odcházeli na venkov. Zvláště těžká situace byla ve velkých průmyslových centrech, především v Moskvě a Petrohradě, kde vzniklo nebezpečí hladu.

Nepokoje v Petrohradě, protibolševická vystoupení v dalších městech a regionech země nemohly neovlivnit nálady námořníků, vojáků a dělníků v Kronštadu. Námořníci Kronštadu, kteří byli hlavní oporou bolševiků v říjnu 1917, jako jedni z prvních pochopili, že vláda sovětu byla nahrazena vládou strany a že ideály, za které bojovali, byly zapomenuty. Vzpouza vznikla na podkladě všeobecné nespokojenosti, jež byla jednak zanesena do pevnosti zvenčí, jednak vyvěrala z řady nepříznivých podmínek života uvnitř pevnosti. Působil tu vliv zpráv o obtížné situaci, které příslušníci posádky dostávali od svých příbuzných, hlavně z vesnic, svou úlohu sehrál i ohlas událostí v Petrohradě, kde vznikly mimořádně kritické zásobovací podmínky, takže byla uzavřena řada závodů. V důsledku toho všeho mnozí petrohradští dělníci, kteří už tak dlouho museli se svými rodinami hladovět a mrznout, ztratili trpělivost a sáhli k protestním akcím. Také v pevnosti vážlo zásobování a byl nedostatek paliva a jiných potřeb.

Posádky baltské flotily schválily 1. března 1921 rezoluci obsahující patnáct požadavků:

1. Vzhledem k tomu, že současné sověty nevyjadřují vůli dělníků a rolníků, okamžitě vyhlásit nové volby tajným hlasováním.
2. Uzákonit svobodu tisku a slova.
3. Zajistit svobodu shromažďovací.
4. Svolat konferenci bezpartijních dělníků, vojáků Rudé armády a námořníků z Petrohradu, Kronštadu a Petrohradské oblasti.
5. Propustit všechny politické vězně.
6. Zvolit komisi, která by prozkoumala případy všech vězňů ve vězeních a koncentračních táborech.
7. Zrušit všechna politická byra, protože žádná strana by neměla požívat zvláštních privilegií při propagaci své politiky, či být

pro tyto účely finančně podporována vládou.

8.Okamžitě zrušit všechny zvláštní jednotky armády organizované za účelem konfiskace zemědělských produktů.

9.Vyrovnat potravinové přídělky.

10.Zrušit bojové komunistické skupiny v armádě a komunistické milice v továrnách.

11.Dát rolníkům právo nakládat volně s půdou.(...)

15.Povolit drobné podnikání.

Na zvláštním zasedání petrohradského sovětu 4.března 1921 převládali bolševici, hlavně intolerantní a fanatičtí mladíci. Předseda petrohradského sovětu Grigorij Zinovjev označil stávkující petrohradské dělníky za nepřátele sovětského zřízení. Jiný bolševický vůdce Michail Kalinin prohlásil Kronštadt za hlavní sídlo bělogvardějského spiknutí. Jeden námořník připomněl Zinovjevovi časy, kdy on a Lenin byli Kerenským pronásledováni jako kontrarevolucionáři a zachránili je stejní námořníci, které nyní denuncují jako zrádce. Prohlásil, že Kronštadt chce jenom čestné volby.

Trockij jako předseda vojenského revolučního sovětu a Kameněv jako vrchní velitel Rudé armády vydali ultimátum, ve kterém nařizovali Kronštadt a vzbouřeným lodím, aby se neprodleně podřídily bolševikům. Další rozkaz, který poslal Trockij Kronštadt, obsahoval výhrůžku: "Postřelím vás jako bažanty." Sympatie Kronštadt se stávkujícími petrohradskými dělníky a požadavek spravedlivých voleb byl Zinovjevem svévolně vyložen jako kontrarevoluční spiknutí. Útok bolševiků na Kronštadt začal 7.března a 17.března tato námořní základna padla. V jeho ulicích ležely tisíce mrtvých námořníků a dělníků. Začaly hromadné popravy vězňů a rukojmí.

Nicméně nespokojenost obyvatelstva přinutila bolševiky ke změně kurzu. Základním východiskem pro stanovení nové linie na X.sjezdu Komunistické strany Ruska (bolševiků) v březnu 1921 byl pro Lenina požadavek kriticky přehodnotit dosavadní politiku vůči rolnictvu. Většina obyvatel, konstatoval Lenin, neustále požaduje svobodný obchod, který nejlépe vyhovuje jejich ekonomickým podmínkám. Státní orgány měly podle usnesení sjezdu pro směnu s rolnictvem opatřit takové množství průmyslového zboží, aby bylo schopno přilákat na trh co nejvíce zemědělské produkce. Usnesení X.sjezdu KSR(b) o zavedení naturální daně, jímž byla zahájena □ nová ekonomická politika□, bylo teprve prvním krokem vpřed.

V roce 1921 bylo Rusko postiženo katastrofální neúrodou a hladomorem. Plnomocník československé pomocné akce, jejíž první transport směřoval do Samary, hlásil do Prahy: "Již při cestě z Charkova objevovaly se děsivé stopy hladu. Na železničních stanicích každodenně sbírány mrtvoly hladem zemřelých. Stejně neutěšeným dojmem jako zubožené postavy hladovějících, působily široké, černozemní stepi, na nichž nebylo oseto více než deset až patnáct procent půdy.... Ruské obyvatelstvo a kolonisté němečtí živili se vším, co mohlo být chrupem zdoláno. Byly to košťály, dřeň z kukuřice, polní plevel, slupky z brambor, plevy z prosa, lebeda, listí stromů, zelené stonky divoké řepy apod."

Neúroda a naléhavá potřeba získat od rolníků co nejvíce pro zásobování měst a armády si znovu vyžádaly mimořádná opatření, a to tím spíš, že rolníci nejen nemohli, ale také nebyli ochotni odevzdávat naturální daň v požadované míře. Proto v červenci 1921 byli znovu vysláni na vesnici zásobovací oddíly, aby zajistily alespoň nejnútnejší množství potravin.

První a základní potíží byl naprostý nedostatek průmyslové produkce, jež by přiměla rolníka, aby přinesl své výrobky na trh. Ani státní, ani družstevní fondy nebyly s to uspokojit obrovský hlad po zboží na venkově, jehož mělo být využito ke stimulaci zemědělské produkce. A tak 17.května 1921 vydala bolševická vláda dekret, jímž se rušila dalekosáhlá etatizační opatření z listopadu 1920 a všechny řemeslnické a malovýrobní podniky, které byly v tomto období zestátněny, se vracely jejich původním majitelům. Byla zrušena veškerá opatření omezující peněžní oběh. Koncem srpna 1921 byla zrušena bezplatnost komunálních služeb. Byly obnoveny poštovní poplatky a vydány poštovní známky. Byla zřízena Státní banka. Státní podniky dostaly právo prodávat část své produkce, kterou nemusely odevzdávat státu, za tržní ceny. Byly zavedeny platby za noviny a neperiodický tisk. Kromě deetatizace řemeslných provozů v květnu 1921 a udělování koncesí byl 7.července 1921 vydán dekret, který umožňoval pronájem státních průmyslových podniků družstvům a soukromým osobám. Byla to orientace na využití podnikavosti, iniciativy a skrytých kapitálů soukromých podnikatelů ke zvýšení výroby hlavně potravinářského a spotřebního zboží.

Druhá etapa vývoje nové ekonomické politiky (NEP) byla charakterizována rozsáhlou reorganizací průmyslu. Až dosud byl stát nucen bezprostředně řídit obrovské množství podniků a závodů nejrůznějšího druhu. To vedlo k ne hospodárnému využívání státních přidělů, neexistovala materiální odpovědnost a zájem na zlepšování výrobních metod. Byl zaveden tzv. chozrasčot neboli "komerční princip". Ten žádal rentabilitu výrobní jednotky, která z výtěžku získaného realizací své produkce musela nejen uhradit všechny vynaložené výrobní a režijní náklady, ale vykázat i určitý zisk. Převládal ovšem názor, že jde o jedno z mnoha ústupových opatření, jehož bude třeba přechodně využívat, než dojde ke generálnímu útoku na soukromý sektor.

NEP vykazoval úspěchy. Během let 1921-1924 se výroba státního průmyslu téměř zdvojnásobila. Podíl soukromého obchodu na celkovém obchodním obratu činil 64%. Na průmyslové výrobě se ale soukromý kapitál podílel nepatrně. Zato podíl řemeslné, domácí, převážně rolnické výroby na celkové průmyslové výrobě byl značný. Vesnice tvořila obrovský trh, který ani zdaleka nebyl průmyslovým zbožím nasycen. V důsledku toho pak rolnictvo mělo jen slabý zájem na rozšiřování zemědělské produkce pro trh.

* * *

Od samého počátku bolševického režimu existovaly v Rusku jako nástroje represe □ Čeka □ (Mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí, špionáží a spekulací = státní bezpečnost) a □ Gulag □ (Státní správa táborů) spravující v letech 1920-1923 celkem 35koncentračních táborů s 68297vězni. Dalších 16765osob bylo ve vězeních, 47163 v nápravných zařízeních (bylo jich207) a 2328osob v zemědělských koloniích.

K početné vrstvě obyvatel tehdejšího Gulagu patřila zejména inteligence. K prvním várkám patřila skupina, odsouzená v procesu s tzv. □ taktickým centrem □ v srpnu 1920, o níž Lenin prohlásil, že její příslušníci nepatří k mozku národa, ale že "jde o hovno". Tento výrok byl kvintesencí Leninova postoje k inteligenci, která se nesmiřovala s úzkým odbornictvím a nebyla ochotna papouškovat články nové víry. Její vina prostě spočívala v tom, že se stýkala skupina osob a diskutovala o svých názorech. Přestože jim žádná aktivní činnost nebyla dokázána, většina z nich byla zastřelena. Po ukončení občanské války se trestní mašinérie začala rozbíhat

na plné obrátky. Terčem ostrých opatření na jaře 1921 byli rudoarmějci, kteří se připojili k povstání v Kronštadu i příslušníci rodin rolnických povstalců, proti nimž vedly boj pravidelné jednotky Rudé armády. Velitel Čeky Felix E. Dzeržinskij nařídil, aby se provedla evidence všech lidí, kteří přicházeli v úvahu jako odpůrci režimu a aby byli všichni sledováni a prověřováni.

V květnu 1921 se konal proces s odborníky z hlavní správy paliv, kteří byli obžalováni pro neuspokojivou těžbu a distribuci. Dalším krokem, který vyvolal mezinárodní pozornost, bylo zatčení předních činitelů tzv. "výboru pro pomoc hladovějícím", který organizovala ve spolupráci s mezinárodními charitativními organizacemi ruská inteligence.

Ačkoliv roku 1922 již nebyla vnitropolitická krize, která v předchozím roce otřásala stabilitou režimu, drakonické zásahy Čeky pokračovaly. Změnily se v permanentní systém. Lenin v roce 1922 požadoval, aby došlo k rozšíření trestu smrti za politickou činnost.

Vlna perzekuce v roce 1922 začala "procesem s církevními činiteli" pravoslavné církve. Podnětem se stal odpor církve proti zabavování bohoslužebných potřeb. Tato akce byla zahájena na podzim roku 1921 v souvislosti s neúrodou v Povolží. Jejím cílem bylo vrazit klín mezi církve a věřící. Církev pod tímto nátlakem ustupovala, ale žádala, aby nebyly zabavovány potřeby nezbytné pro bohoslužebné obřady, a protestovala proti drancování kostelů a klášterů. Ve dnech 26. dubna - 7. května 1922 bylo v Moskvě souzeno 17 církevních hodnostářů, týden poté byl uvězněn i patriarcha pravoslavné církve Tichon.

Nejpozoruhodnějším procesem roku 1922 byl "proces s esery". Během něj se u soudu jako svědek objevil i československý komunista dr. B. Šmeral, který měl potvrdit údajnou vinu eserů na vzniku občanské války a podporu eserů západními vládami. Žádný z odsouzených nebyl popraven, a to na návrh Trockého, který přesvědčil Lenina, že bude výhodnější, když odsouzení eseri budou drženi jako rukojmí.

V létě a na podzim 1922 došlo k vyhoštění 160 předních ruských intelektuálů z bolševického Ruska. Vypovězené osoby přitom nepředstavovaly žádný politický směr, byly vyhnány bez soudu, administrativní cestou, pouhým rozhodnutím státní bezpečnosti. Trockij v této souvislosti řekl 30. srpna 1922 ženě amerického komunisty Johna Reeda: "Ty elementy, které vypovídáme a budeme vypovídat, samy o sobě jsou politicky bezvýznamné. Ale představují potenciální zbraň v rukách našich možných nepřátel. V případech válečných komplikací... všechny tyto naše nesmiřitelné elementy se stanou vojensko-politickými agenty nepřítelů." Mezi vypovězenými byli rektor Moskevské státní univerzity (MSU) prof. Novikov (zoolog), rektor Petrohradské univerzity prof. Karsavin (filozof), skupina matematiků v čele s děkanem matematické fakulty MSU prof. Stratonovem, ekonomové, historikové (např. A. A. Kizevetter a A. V. Florovskij, kteří poté působili na Karlově univerzitě v Praze), sociolog Pitirim Sorokin (krátce se zdržel v Praze), filozofové, např. prof. N. A. Berdajev, který poté ovlivnil vývoj francouzského existencialismu, či N. O. Losskij, jehož další působení je spjato s univerzitami v Praze, Bratislavě a New Yorku. Vyhoštění, široce komentované bolševickým tiskem, bylo od počátku chápáno jako ideologická, propagandistická akce. Intelektuálové byli vysídleni ne proto, že by bylo potřeba zbavit zemi od nepřátel, ale proto,

aby byla zastrašena základní masa ruské inteligence, která zůstávala v Rusku. Šlo v podstatě o ultimatum komunistické nomenklatury ruské inteligenci. Méně nápadné, ale zato systematické, bylo pronásledování příslušníků nebolševických politických stran, počínaje menševiky až po monarchisty. Tito lidé byli vysídlováni nejdříve z hlavních měst, postupně pak mizeli i z provinčních středisek a nakonec se po nich ztrácely stopy, když se ocitli v některém táboru Gulagu.

Postavení Lenina bylo v této době neobyčejně ztíženo tím, že ho začala stále citelněji postihovat nemoc. Jakmile Lenin začal být vyřazován z vedení strany, moc se automaticky dostávala do rukou skupiny, která s jeho podporou a pomocí se dostávala do vedoucích pozic. □ Triumvirát Kameněv, Zinovjev a Stalin □, o němž se zpravidla mluví v souvislosti s obdobím, kdy byl Lenin postižen nejsilnějším záchvatem, který ho v březnu 1923 definitivně vyřadil z politického života, začal ve skutečnosti fungovat již předtím. Dalšími členy politického byra ústředního výboru bolševické strany byli Rykov, Tomskij a Trockij, kandidáty Bucharin, Kalinin a Molotov. Triumvirát, který se skládal z nejvlivnějších osobností politbyra, vládl pevnou rukou a nemile nesl kritiku ze strany Lenina.

Lenin se znepokojením sledoval, že ještě za jeho života začal boj o moc mezi Stalinem, který od roku 1922 zastával funkci generálního tajemníka strany, a Trockým, který prakticky realizoval bolševický převrat v roce 1917 i vítězství bolševiků v občanské válce. Lenin označil rivalitu těchto dvou vedoucích činitelů za vážné nebezpečí: "podle mého názoru jsou jejich vzájemné vztahy zdrojem většiny nebezpečí tohoto rozkolu, kterému lze předejít". V tomto soupeření dával Lenin přednost Trockému: "Tím, že se soudruh Stalin stal generálním tajemníkem, soustředil ve svých rukou nesmírnou moc a já si nejsem jist, dokáže-li vždy obezřetně tuto moc uplatňovat. Naproti tomu soudruh Trockij... se nevyznačuje jen vynikajícími schopnostmi. Osobně je to snad nejschopnější člověk v nynějším ÚV, ale zároveň je i přesměřován sebevědomý a příliš se nechává unášet čistě administrativní stránkou věci." V dopisu sjezdu strany Lenin doporučoval, aby Stalina odvolal z funkce generálního tajemníka a na jeho místo zvolil "jiného člověka, který by se ve všech ostatních směrech lišil od Stalina jen jedinou předností, že by byl totiž snášenlivější, loajálnější, zdvořilejší a pozornější k soudruhům, méně náladový atd."

Vztahy mezi Leninem a Stalinem se povážlivě zhoršovaly. Když se Lenin dozvěděl, že se Stalin osopil na jeho manželku Naděždu Krupskou, napsal mu 5. března 1923 dopis, ve kterém se kategoricky za ni postavil a pohrozil Stalinovi přerušením styků, pokud se hned neomluví. Následujícího dne odsoudil postup Stalina vůči gruzínské opozici a jeho postup označil za projev velkoruského šovinismu. Za několik hodin poté ho stihl třetí záchvat, který ho definitivně vyřadil z politického života. Triumvirát v čele se Stalinem, snažící se Leninovi znemožnit jakékoliv zasahování do politického dění, čekal se zatajeným dechem na lékařské bulletiny o Leninově nemoci. □